

УДК 631.362:665.335.5

DOI: 10.31388/2220-8674-2018-2-14

ОПТИМІЗАЦІЯ ПАРАМЕТРІВ ВОЛОГО-ТЕПЛОВОЇ ОБРОБКИ М'ЯТКИ ПРИ ВИДІЛЕНІ ОЛІЇ ІЗ НАСІННЯ РИЦИНИ

Дідур В. В., к.т.н.,

Дідур В. А., д.т.н.,

Чебанов А. Б., к.т.н.,

Асєєв А. А., аспірант*

Таврійський державний агротехнологічний університет

E-mail: didurva@gmail.com

Тел.: +38(067)681-32-41

Анотація – Волого-теплова обробка є однією з найважливіших технологічних операцій при підготовці насіння рицини до витягу олії пресуванням та надає вирішальний вплив на кількість і якість кінцевих продуктів: олії, макухи чи шроту. Але, максимальна кількість олії із насіння рицини буде забезпечуватися тільки при оптимальних значеннях технологічних параметрів волого-теплової обробки м'ятки насіння рицини. У зв'язку з цим, виникає актуальне завдання щодо використання методики математичного планування експерименту.

Відповідно до методики багатофакторного експерименту проведена оптимізація параметрів волого-теплової обробки м'ятки насіння рицини в експериментальному комплексі для віджимання олії з олійної сировини. За критерій оптимізації прийнято масу олії, що отримано при віджиманні в експериментальному комплексі. Встановлено оптимальні параметри волого-теплової обробки: кінцева вологість мезги для періоду зволоження $W_{к.з} = 9,144...10,662\%$; кінцева вологість мезги для періоду сушіння $W_{к.с} = 5,72...6,68\%$; тиск пари, що гріє $p_{гр} = 3,71...4,419$ кПа.

Ключові слова – насіння рицини, мезга, м'ятка, волого-теплова обробка, тиск пари, період зволоження, період сушіння, вологість м'ятки.

Постановка проблеми. Обробка м'ятки насіння рицини вологою і теплом при інтенсивному перемішуванні та доведенням її вологості і температури до оптимальних величин на протязі визначеного часу викликає змінення ряду фізико-хімічних властивостей м'ятки і олії, яка в ній міститься, що сприяє найкращому ефекту витягу олії. Волого-теплова обробка є однією з найважливіших технологічних операцій при підготовці насіння рицини до витягу олії пресуванням та надає вирішальний вплив на кількість і якість кінцевих продуктів: олії, макухи чи шроту [1-7]. Але, максимальна кількість олії з насіння рицини буде забезпечуватися тільки при оптимальних значеннях

---

* Науковий керівник – Дідур В. А.

© Дідур В. В., Дідур В. А., Чебанов А. Б., Асєєв А. А.

технологічних параметрів волого-теплової обробки м'ятки насіння рицини в розробленому експериментальному комплексі для віджимання олії з олійної сировини [8] між собою, що неможливе при розрізненому вивченні їх впливу. У зв'язку з цим, виникає актуальне завдання щодо використання методики математичного планування експерименту.

Аналіз останніх досліджень. Основним завданням планування експерименту є знаходження статистичної математичної моделі об'єкту дослідження у вигляді полінома (рівняння регресії) першого або другого ступеня. Загальний хід побудови і подальшого дослідження математичної моделі встановлено вченими такими як Бондарь А.Г. [10], Мельников С.В., Алешкин В.Р., Роцин П.М. [9] та зводиться до наступного:

- попереднього дослідження об'єкту;
- вибору критеріїв оптимізації, впливовості чинників;
- побудови статистичної математичної моделі та оцінки її адекватності і відтворюваності;
- використання моделі для оптимізації досліджуваного процесу.

Мета статті – підвищення ефективності процесу віджимання олії шляхом проведення оптимізації параметрів волого-теплової обробки м'ятки насіння рицини.

Результати та обговорення. Критерієм оптимізації є параметр, за яким оцінюється досліджуваний об'єкт і який зв'язує чинники в математичну модель. При проведенні багатофакторного експерименту за критерій оптимізації прийнято масу олії (m , гр), що отримано при віджиманні в експериментальному комплексі [8].

На підставі апріорної інформації встановлено, що на процес волого-теплової обробки м'ятки насіння рицини в розробленому експериментальному комплексі впливають наступні чинники: кінцева вологість мезги для періоду зволоження ($W_{к.з}$, %), кінцева вологість мезги для періоду сушіння ($W_{к.с}$, %), та тиск пари, що гріє ($p_{зр}$, кПа).

При кодуванні факторів використовувалася наступна формула:

$$x_i = \frac{X_i - X_{i0}}{\Delta_i}, \quad (1)$$

де x_i – кодоване значення фактору;

X_i – значення фактору на i -рівні;

X_{i0} – значення фактору на нульовому рівні;

Δ_i – інтервал варіювання.

Кожний фактор варіюється на верхньому (+) та нижньому (–) рівнях.

Для визначення ступеню впливу факторів на критерій оцінки необхідно шляхом експериментальних досліджень встановити залежність між ними, що досягається шляхом апроксимації. Найбільш точним методом апроксимації є метод поліноміального опису процесу за допомогою рівняння регресії, яке в загальному випадку має вигляд:

$$Y = b_0 + \sum_{i=1}^k b_i \cdot x_i + \sum_{i \leq j}^k b_{ij} \cdot x_i \cdot x_j + \sum_{i \leq j}^k b_{ij} \cdot x_i^2 + \dots, \quad (2)$$

де b_i – коефіцієнт регресії i -го фактору;

k – кількість факторів.

При проведенні багатфакторного експерименту, значення факторів, (табл. 1) кодували і, згідно з відомими методиками, знаходили коефіцієнти регресії b_i , які і визначають ступінь впливу зазначених факторів на критерій $y(m)$.

Таблиця 1.

Результати кодування факторів

Фактор	Кодоване позначення	Інтервал варіювання	Рівні варіювання					
			Натуральні			Кодовані		
			Верхні	Нульові	Нижні	Верхні	Нульові	Нижні
$W_{зв}, \%$	x_1	± 2	13	11	9	1	0	-1
$W_{с}, \%$	x_2	± 2	9	7	5	1	0	-1
$p_{сп}, \text{кПа}$	x_3	± 1	5	4	3	1	0	-1

Перевірку і аналіз проводили за трьома критеріями:

- Критерій Кохрена (перевірка відтворюваності дослідів);
- Критерій Стюдента (перевірка коефіцієнтів на значимість);
- Критерій Фішера (перевірка моделі на адекватність).

Перевірка відтворюваності дослідів полягає в оцінці однорідності порядкових дисперсій в матрицях плану. Визначаються дисперсії відтворюваності за критерієм Кохрена $G_p = 607 < G_T = 0,734$, що вказує на гарну відтворюваність дослідів.

За критерієм Стюдента визначаються коефіцієнти поліноміальної регресії. Для кожного коефіцієнту регресії з урахуванням середньоквадратичного відхилення визначаються розрахункові значення критерія Стюдента [9; 10]. Порівнюються теоретичне та табличне значення за критерієм Стюдента. На основі критерію Стюдента коефіцієнт b_1 незначим, тому в моделі відсутній.

В результаті розрахунків отримано модель другого порядку для розрахунку маси олії при віджиманні з насіння рицини в експериментальному комплексі від технологічних факторів:

$$y = 41,502 + 0,898x_2 - 3,069x_3 + 1,093x_1x_2 - 2,285x_1x_3 - 3,519x_2x_3 - 0,515x_1^2 + 2,233x_2^2 + 1,132x_3^2 \quad (3)$$

Для визначення адекватності моделі, порівняно критичне та розрахункове значення критерію Фішера

$$F_p = \frac{S_{ad}^2}{S_0^2}, \quad (4)$$

де S_0^2 – дисперсія відтворюваності; S_{ad}^2 – дисперсія адекватності моделі.

Перевірка показала адекватність рівняння регресії (3) $F_p = 1,155 < F_m = 2,475$. Отримана нелінійна модель адекватна та може використана при побудові області оптимуму.

Розкодована модель має вигляд:

$$y(m) = 12,027 + 6,412W_{к.з} - 3,334W_{к.с} + 12,759p_{ep} + 0,273W_{к.з}W_{к.с} - 1,143W_{к.з}p_{ep} - 1,760W_{к.с}p_{ep} - 0,129W_{к.з}^2 + 0,558W_{к.с}^2 + 1,132p_{ep}^2 \quad (5)$$

Для визначення точки оптимуму рівняння регресії другого порядку диференціюємо, прирівнюючи до нуля кожний фактор.

Двовірний перетин, при фіксованому факторі ($x_1 = 0$), характеризує $W_{к.с}$, p_{ep} . Канонічне рівняння має вигляд

$$y = 41,502 + 0,898x_2 - 3,069x_3 - 3,519x_2x_3 + 2,233x_2^2 + 1,132x_3^2.$$

Поверхня відгуку представляє собою гребінь, який витягнутий за віссю x_1 – мінімум ($W_{к.с} = 5,72\%$; $p_{ep} = 3,71 \text{ кПа}$), максимальне значення в точці ($W_{к.с} = 9\%$; $p_{ep} = 3,21 \text{ кПа}$) (рис.1).

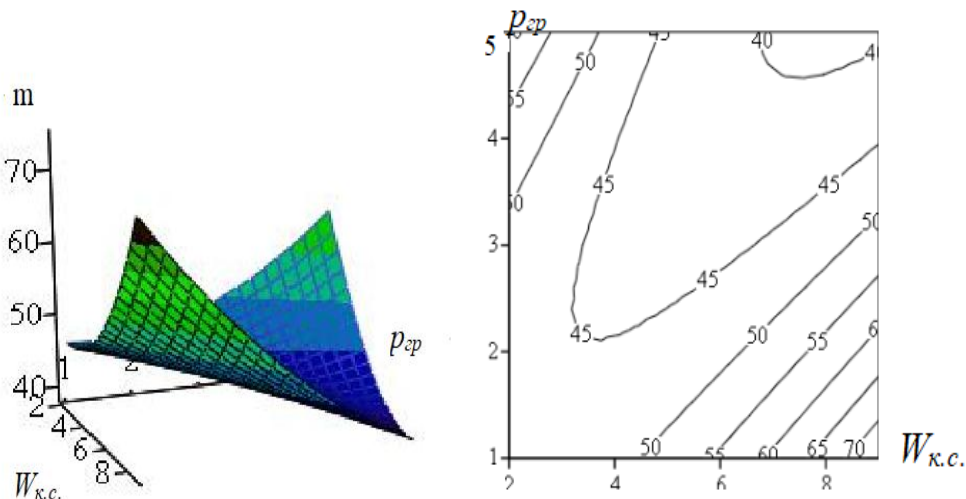

Рис. 1. Поверхня і лінії рівнів функції відгуку ($x_1=0$).

Двомірний перетин поверхні відгуку, який характеризує $W_{к.з}, p_{зр}$ при $x_2 = 0$ та рівнянні (6) представлено на рис.2.

$$y = 41,502 - 3,069x_3 - 2,285x_1x_3 - 0,515x_1^2 + 1,132x_3^2. \quad (6)$$

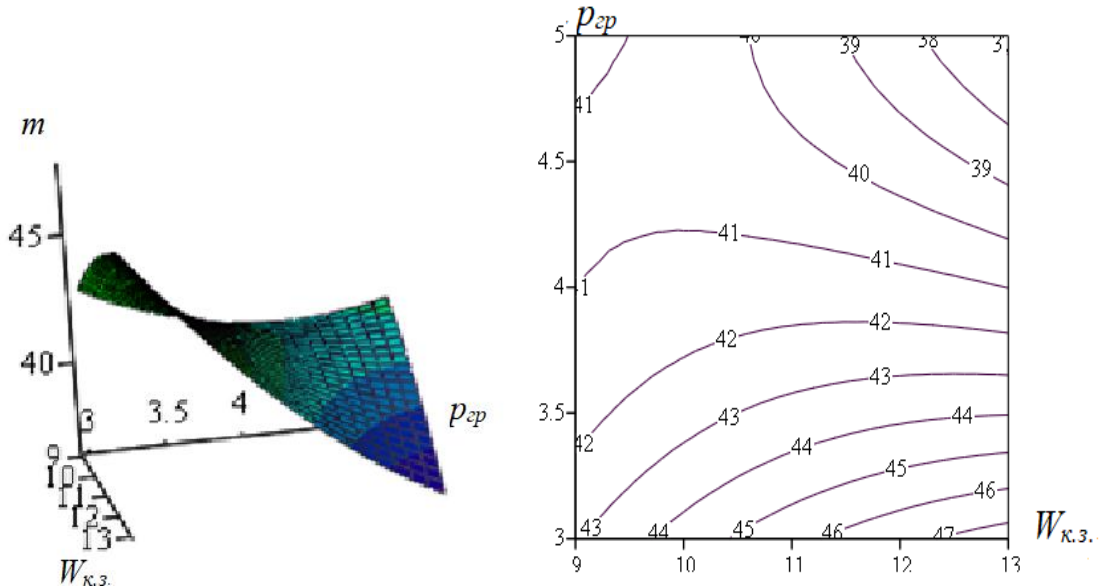

Рис. 2. Поверхня і лінії рівня функції відгуку ($x_2=0$).

Поверхня відгуку представляє собою «сідло», яке витягнуто за віссю x_3 – мінімум ($W_{к.з} = 10,662\%$; $W_{к.с} = 6,68\%$).

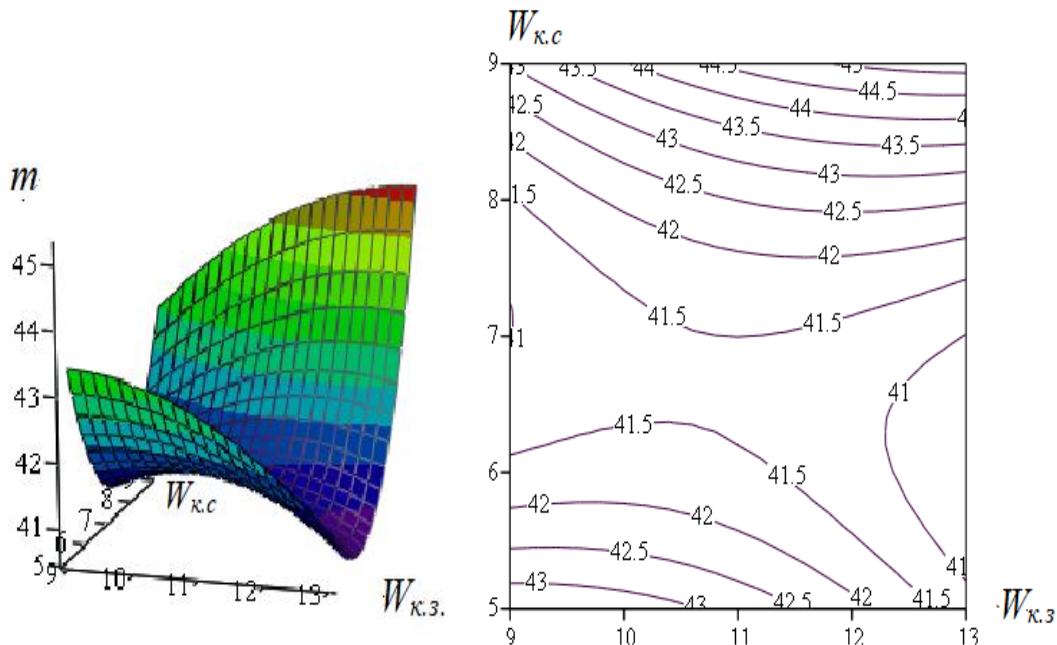

Рис. 3. Поверхня та лінії рівнів функції відгуку ($x_3=0$).

Поверхня відгуку представляє собою «сідло», яке витягнуто за віссю x_2 – мінімум ($W_{к.з} = 9,144\%$; $p_{зр} = 4,419 \text{ кПа}$).

Двомірний перетин поверхні відгуку, який характеризує $W_{к.з}W_{к.с}$ при $x_3 = 0$ та рівнянні (7) представлено на рис. 3.

$$y_i = 41,502 + 0,898x_2 + 1,093x_1x_2 - 0,515x_1^2 + 2,233x_2^2. \quad (7)$$

Проведений аналіз залежностей ступеню впливу кожного фактору на критерій оптимізації (рис.4). Так, при кінцевій вологості мезги для періоду зволоження $W_{к.з}=11,2\%$ (рис.4а) та кінцевій вологості мезги для періоду сушіння $W_{к.с}=6,4\%$ (рис.4б) досягається найбільша кількість олії $m=54,45$ гр. При зміні тиску пари, що гріє від $p_{гр}=5$ кПа до $p_{гр}=3$ кПа, маса отриманої олії збільшується від $m=13,3$ гр до $m=54,45$ гр.

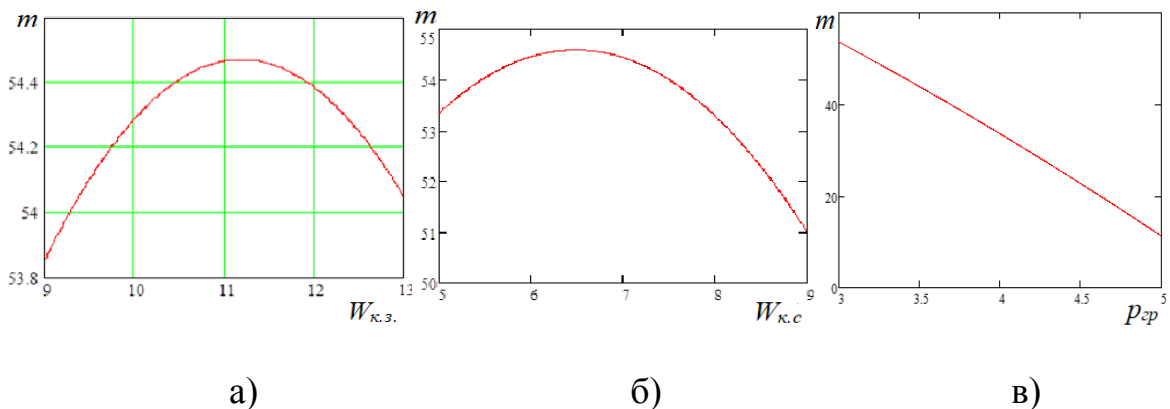

Рис. 4. Залежності маси олії m від: а – кінцевої вологості мезги для періоду зволоження $W_{к.з}$; б – кінцевої вологості мезги для періоду сушіння $W_{к.с}$; в – тиску пари, що гріє $p_{гр}$.

Висновки. В результаті виконаного повнофакторного експерименту для процесу волого-теплової обробки м'ятки насіння рицини визначено наступні оптимальні параметри для віджимання олії з олійної сировини:

- кінцева вологість мезги для періоду зволоження $W_{к.з} = 9,144 \dots 10,662\%$;
- кінцева вологість мезги для періоду сушіння $W_{к.с} = 5,72 \dots 6,68\%$;
- тиск пари, що гріє $p_{гр} = 3,71 \dots 4,419$ кПа.

Література.

1. Масликов В. А. Технологическое оборудование производства растительных масел / В. А. Масликов. – М.: Пищевая промышленность, 1974. – 439 с.
2. Технология производства растительных масел / под ред.: В. М. Копейковского, С. И. Данильченко. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1982. – 416 с.
3. Масликов В. А. Кинетика жарения подсолнечной мятки / В. А. Масликов, С.Г. Тарасов // Известия вузов. Пищевая технология. – 1965. – № 2. – С. 147-149.

4. Голдовский А. В. К вопросу об улучшении конструкции аппаратов для приготовления мезги в производстве растительных масел / А. В. Голдовский // Масложировая промышленность. – 1960.– №8. – С. 3-11
5. Голдовский А. М. Теоретические основы производства растительных масел /А. М. Голдовский. – М.: Пищепромиздат, 1958 – 446 с.
6. Белобородов В. В. Основы процессов производства растительных масел /В. В. Белобородов. – М.: Пищевая промышленность, 1966 – 478 с.
7. Голдовский А. М. Физико-химические и биохимические основы производства растительных масел /А. М. Голдовский. – М.- Л.: Пищепромиздат, 1937. – С. 170-171.
8. Didur V. Foundation of operating practices of seed meal moisture and heat treatment on oil extraction from castor beans / V. Didur, A. Chebanov, V. Didur, A. Aseev // Journal of Agriculture and Environment.– Мелітополь: TSATU, 2017. – Vol. 1, № 1. – P. 9-15
9. Бондарь А. Г. Планирование эксперимента в химической технологии/ А. Г. Бондарь, Г. А. Статюха. – К.: Вища школа, 1976, – 180 с.
10. Мельников С. В. Планирование эксперимента в исследованиях сельскохозяйственных процессов /С. В. Мельников, В. Р. Алешкин, П. М. Роцин.– 2-е изд. – Л.: Колос, 1980. – 168 с.

ОПТИМИЗАЦИЯ ПАРАМЕТРОВ ВЛАГО-ТЕПЛОВОЙ ОБРАБОТКИ МЯТКИ ПРИ ВЫДЕЛЕНИИ МАСЛА С СЕМЯН КЛЕЩЕВИНЫ

Дидур В. В., Дидур В. А., Чебанов А. Б., Асеев А. А.

Аннотация

Влаготепловая обработка является одной из важнейших технологических операций при подготовке семян клещевины до отжима масла прессованием и оказывает решающее влияние на количество и качество конечных продуктов: масла, жмыха или шрота. Но, максимальное количество масла из семян клещевины будет обеспечиваться только при оптимальном соотношении технологических параметров влаготепловой обработки мятки семян клещевины в разработанном экспериментальном комплексе для отжима масла из масличного сырья между собой, что невозможно при разрозненном изучении их влияния. В связи с этим, возникает актуальная задача по использованию методики математического планирования эксперимента.

Согласно методике многофакторного эксперимента, проведена оптимизация параметров влаготепловой обработки мятки семян клещевины в экспериментальном комплексе для отжима масла из масличного сырья. Критерием оптимизации принято массу масла, полученного при отжиме в экспериментальном комплексе. Установлены оптимальные параметры

влажнотепловой обработки: конечная влажность мезги для периода увлажнения $W_{к.з} = 9,144...10,662\%$; конечная влажность мезги для периода сушки $W_{к.с} = 5,72...6,68\%$; давление греющего пара $p_{Гр} = 3,71...4,419$ кПа.

SUBSTANTIATION OF OPTIMAL PARAMETERS OF MOISTURE-AND-HEAT TREATMENT OF OIL SEED MEAL FOR OIL EXTRACTION FROM CASTOR-OIL PLANT BEANS

V. Didur, V. Didur, A. Chebanov, A. Asieiev

Summary

The moisture-and-heat treatment is one of the most important technological operations of castor-oil seed preparation for oil extraction by pressing and has the decisive impact on the quality and quantity of final products: oil, press cake and ground-oil cake. But the maximum oil quantity will be get only under the optimal proportion of technological parameters of moisture-and-heat treatment of oils seed meal in the developed experimental complex for oil extraction from oil-bearing raw materials, that is impossible when studying their isolated effect. Thereby, there is a topical task to apply the methods of the mathematical planning of the experiment.

According to the multifactor experiment methodology the optimization of parameters of moisture-and-heat treatment of oil seed meal of castor-oil plant beans in the experimental complex for oil extraction from oil-bearing raw materials has been carried out. The optimal parameters of moisture-and-heat treatment have been determined: the final pulp moisture for the moisturizing period is $W_{к.з.} = 9,144...10,662\%$; the final pulp moisture for the drying period is $W_{к.с.} = 5,72...6,68\%$; the heating vapour pressure $p_{Гр} = 3,71...4,419$ kPa.

Keywords: ricinus seed, pulp, pepper, wet-heat treatment, steam pressure, moisture period, drying period, humidity pulp